

"Tanéts meg minket könyörögni ... sőt praedicalni-is
Vram": Az első magyar nyelvű egyházi retorika

1. Medgyesi Pál munkássága nem tartozik irodalomtörténetünk leg-többet vizsgált területei közé. Az életmű egyes alkotásait a szakiroda-lom jobbára eszme-, vallás- és egyháztörténeti szempontból tárgyalta. Dolgozatunk tárgya Medgyesinek egy olyan elméleti munkája, amely ter-mészeténél fogva esztétikai megközelítésre is alkalmas: Doce nos orare, quin et praedicare.¹ A továbbiakban nem térünk ki a mű imádko-záselméleti fejezeteire, hanem csak a prédikációval összefüggő része-ket vesszük figyelembe. Mivel Medgyesi bevezetőjében kora igehirdeté-si gyakorlatára vonatkozó kérdéseket is fejteget, a mű prédikációszer-kesztési útmutatásait nem csupán öntörvényű retorikai rendszerként ke-zeljük, hanem a gyakorlattal való összefüggéseket is vizsgáljuk.

A korszak, amelyben Medgyesi művét összeállította, rendkívül fontos a prédikáció történetében, azt mondhatnánk, aligha tudjuk eltu-lozni az egyházi beszéd szerepét a XVII. század irodalmában. Mindaz ellenreformációs katolikus táborban, mind pedig a protestánsok feleke-zeteiben, - a társadalmi refeudalizációval párhuzamosan - újfajta val-lásosság alakult ki, s a XVI. század irodalmi sokarcúságával szemben hosszú évtizedekre az egyházi prédikáció vált szinte az egyedüli irodal-mi kifejezősmóddá. William London 1657-ben megjelent angol könyvka-talógusából /Catalogue of the most Vendible Bookes in England/² kide-rül, hogy az akkoriban kapható könyvek között a vallásos-moralizáló művek aránya megegyezik az összes többiével. Sajnos nálunk nem ké-szült efféle statisztika, de az RMK anyagának feldolgozásából nyilván-valóan hasonló eredmény születne.

2.1.1. Az egymás után megjelenő műveknél nem volt ritka eset, hogy a szerző ajánlásában, bevezetőjében fejtette ki érveit meggyőződése mellett. Medgyesinek a Doce nos orare...-hoz írt Elöl-járó beszéde alapján képet alkothatunk az újfajta protestáns vallási gyakorlatnak, a puritanizmusnak az igehirdetéshez kapcsolódó felfogásáról. Szerzőnk oly módon foglalta össze az ortodox kálvinista és a puritán prédikáció közötti különbségeket, hogy rendre megválaszolta az általa alkalmazott beszédtypust ért vádakait.

A vádakát Geleji Katona István írta le, három évvel a Doce nos orare... megjelenése előtt.³ A válaszokból kibontakoznak a puritán prédikációnak mind ideológiai kérdései, mind a formai oldalra vonat-kozó állásfoglalások. Dolgozatunk jelen tartalmi összefoglalójában a

hat válaszpont közül kettőre utalunk.

2.1.2. A prédikáció céljának kérdése ideológiai problémát illet. Geleji Katona észrevétele arra irányul, "hogy /a puritánok/ mindnyájan tsak practice" prédikálnak. Ez arra utal, hogy a puritánok elhanyagolják a dogmatikai problémákat, s csak a hit praxisára, gyakorlására fordítanak gondot. Medgyesi nem utasítja vissza a vádat. Expressis verbis kimondja a puritán prédikáció célját: "De nekünk fel tött tzelunk, hogy Isten Lelkének vezérléséből minden Sz. Irási helyből praxist, életónknek jobbítására valót hozhassunk ki." Szent Pálra hivatkozik: "a tellyes irás hasznos a tanétásra". /Tim. 3. 16.17./ Ezzel szemben gúnyosan szól a túlbonyolított, a hívek legtöbbje számára alig érthető egyházi beszédstílusról: "Vagy talám a' ról mongya ezt, hogy nem disputálunk sokat, nem emlegettyük oly gyakran Bellarminust, nem pergettyük szüntelen ajkunkon: felelek az elsőre, felelek a másíkra, a nagyubra, kisebbre, per distinctionem, per limitationem, est fallacia accidentis,..."

2.1.3. Kifejezetten a formai oldalt érinti a "fejetlenség" vádja. E kifogás a prédikációk szerkezetére utal, vagyis hogy a puritánok előnyben részesítik a bevezetés nélküli prédikációkat. Medgyesi nem is tiltakozik, így tartja ezt helyénvalónak. Itt is hivatkozik a Szentíráásra: "...a' Prophetáknak tsak e vólt gyakrabban kezdő beszédek: 'Hallyátok meg, az Jehova szól; azt mongya a' Jehova...'". Megemlíti Medgyesi egyik angol mintáját is. /Amesius: "magna igitur iudicii defectus in iis, qui exordium volunt necessarium in concione sacra."

2.2.1. Medgyesi prédikációs gyakorlatáról tanúskodnak fennmaradt beszédei. Egyik prédikációs kötetének⁴ vizsgálata alapján nem találtunk ellentmondást sem az ismertetett pontokba foglaltakkal, sem az Előljáró beszéd egyéb részeivel. A kötetben található vasárnapi prédikációk nem tartalmazznak hosszú bevezetést. Az adott alkalomra kijelölt szentírási szakasszal kezdődnek, a textust minden esetben a szövegértelmezés követi. A beszéd legfőbb részében a tanulságokról esik szó és a tanulságok hasznáról. Az elmondottakat a szerző saját korára és hallgatóságára igyekszik aktualizálni. A prédikációk minden különösebb retorikai fordulat nélkül, egyszerűen fejeződnek be.

2.2.2. A Medgyesi-féle prédikálásról kapott képünk összhangban van a puritán prédikálási gyakorlatról meglévő általános ismereteinkkel. Bár azt is meg kell jegyeznünk, hogy az egyszerűbb felépítésű szentbeszéd nem szükségszerű velejárója a puritánok ígéhirdetésének. Az angol szakirodalom utal rá, hogy a korai puritánok szentbeszédei - bár William Perkinstől kezdve az egyszerűséget állították eszményképpül - nem egyszer osztoztak a kor körmönfont manierista stílusában. Ugyancsak feljegyezték, hogy a puritán John Reynolds minden mondata, sőt majdnem minden általa kiejtett szótag bizonyítására idézett egy szaktekintélyt.⁵

3.1. Medgyesi bevezetése és beszédei alapján, valamint az általános gyakorlatot is figyelembe véve következtethetünk a magyarországi puritánus prédikációs szokásokra. Nem jutottunk azonban még el a Doce nos orare...-nak ahhoz a részéhez, amely a prédikálás szabályait elvontan rendszerezi. Ennek elemzése nyújt igazán lehetőséget irodalmi szempontok érvényesítésére, hiszen "...míg a prédikáció a vallásos üzenet sajátos tulajdonságaival rendelkezett, s elsődrendű feladata az adott textus beható elemzése volt, ugyanakkor, mint magasan fejlett irodalmi forma, egy töretlen szónoki hagyomány termékének is tekinthető, amely egészen az Okorig megy vissza."⁶ A továbbiakban azt vizsgáljuk, hogy a Doce praedicare című fejezet utmutatásai hogyan viszonyulnak az eddig megállapítottakhoz.

3.2.1. A Doce praedicare felépítésével részletesebben egyetlen szakirodalmi mű foglalkozik.⁷ Úgy látjuk, hogy az ebben adott áttekintés nem tükrözi a homiletika megismerhetőségének fő jellemzőit, ezért először erre kell kitérnünk. Dolgozatunk teljes szövegű változatában igen részletesen igyekeztünk indokolni a mű konstrukciójának lényegéről vallott nézeteinket. A jelen kiadvány terjedelmi korlátai miatt kénytelenek vagyunk eltekinteni a részletes bizonyítás minden fázisától, csupán az eredményt ismertethetjük, és utalhatunk eljárásunk módszerére.

3.2.2. A Doce praedicare három táblázat-sorozatból áll, amelyeket a szerző Tabula I., Tabula II. és Tabula III. címmel is megkülönböztet. Mindegyik táblázat-együttes egy-egy fajta prédikációtípus elkészítéséhez nyújt útmutatásokat.

A Tabula I. és a Tabula III. terjedelmükben eltérnek egymástól, /az első Tabula a leghosszabb, az utolsó a legrövidebb/ lényegükben viszont nem. Mindkettő magas retorikai igénytel szerkesztett, összetett prédikációvázlatot ad, az egyik részletesebb, a másik rövidebb változatban. Megegyeznek kompozíciójuk durvább szerkezetében, ugyanis ugyanazokat a fő szerkezeti egységeket tartalmazzák: Ige, Kezdődés, Derék Praedicatio - funkcióju rész, Bé-Rekesztés. Elemeztük a Derék Praedicatio tartalmu fő részeket is: úgy találtuk, hogy a finomabb szerkezetet tekintve is a lényegi azonosság a jellemző. A Tabula III. fő része magában foglalja a Tabula I. megfelelő egységének legfontosabb elemeit.

A Tabula II. alapvetően különbözik a másik két prédikációvázlattól. Fő részei: Ige, Az Igének magyarázatja, Derék Praedicatio-szerepü utolsó rész. Ez a legegyszerűbb prédikációs forma, időszámításunk első századának homiliái is hasonló szerkezetűek voltak.

Míg a két típus szembeállításáig eljutottunk, a teljes szövegben minden lépésnél hivatkoztunk a prédikációelméleti irodalom korábbi alkotásaira.⁸ Az analógiákon keresztül azt szerettük volna megmutatni,

hogy nem önkényes, egyedi rendszert erőltetünk Medgyesi művére, hanem olyan megoldásokra hívjuk fel a figyelmet, amelyeket sok évszázados hagyomány igazol.

Az antik retorikai hagyomány időszámításunk első századaiban ki-
egészült a kereszténység sajátos követelményeivel, és mint ars praedi-
candi az egyházi beszédszerkesztés útmutatója lett. Ez a speciális ars
folyamatosan differenciálódott, a beszédmintáknak különféle típusai ala-
kultak ki; az egyes változatok pedig - a létrejövő felekezeti különbsé-
gektől sokszor függetlenül - a bevált hagyományokat és a célszerű újabb
fejleményeket egyesítve éltek tovább. Medgyesi Pálhoz éppen angol min-
táin keresztül jutott el mindaz, amivel az antikvitás, a latin középkor
és a protestáns áramlatok eredményei gazdagították a nyilvánosság előt-
ti beszéd művészetét.

3.2.3. Az összehasonlitások során az is kiderült, hogy a Tabula I./III.,
illetve a Tabula II. által megjelenített beszédtypusok a hallgatósághoz
való alkalmazkodást szolgálják. Ugyanis a XIII. századtól kezdve az egy-
házi beszédek retorikai felépítése egyre finomodott, de az egyszerű szer-
kezetű prédikáció sem szorult teljesen háttérbe. A kétféle beszédtypus
párhuzamos fennállása a funkció szerinti megkülönböztetést is szolgálta.
A retorikai szerkezet differenciálódását a művelt közönség igényeinek
fejlődése követelte meg. Az egyre tudósabban megkonstruált beszéd-épít-
mények már a képzett egyháziakból álló hallgatóság igényeit elégítették
ki, míg az egyszerűbb közönség megnyerésére a hagyományos formák
voltak alkalmasak.

Ha analógiákat keresünk, nem kell feltétlenül a latin középkorhoz
vizonyulnunk. Elegendő mindössze néhány év időkülönbség - és Geleji
Katona Istvánra hivatkozhatunk.

Medgyesivel kapcsolatban ez a név a homiletikai vitát juttatja e-
szünkbe. Ezuttal mégis egy homiletikai egyetértésre utalunk. Geleji Ka-
tona Praeconium evangelicum című művének bevezetőjében⁹ megkülön-
bözteti a városi és a falusi pap feladatait. Szerinte a magasabb művelt-
ségű városiaknak prédikáló pap harcolhat érvekkel, a meggyőzés külön-
böző módszereivel a tévtanok ellen. Az együgyű falusiak előtt viszont
az ilyesmi értelmetlen elmeifitogatásnak tűnik: ezért a prédikátor az
egyszerű nép igényeihez alkalmazkodva népszerű oktatással és vigasz-
talással éljen.

Talán nem volna meggyőző az összehasonlítás Medgyesivel, ha ez
lenne az egyetlen homiletikai egyetértés. A két szerző nézeteit össze-
vetve a különbségeket szokták kiemelni, de nagyobb részben mégis az
egyetértés jellemző. Ezen a helyen elegendő a beszéd szerkezetére vo-
natkozó nézetek hasonlóságára utalni.¹⁰

Medgyesinél éppen úgy együtt áll a kétféle megoldás, mint a XIII. századtól igen sok prédikációelméleti műben, vagy éppen bevezetőben.

4.1. Mivel a Doce praedicare Tabulái nagyobb részben igényes próza-szerkesztési szabályrendszerrel nyújtanak, nyilvánvaló az ellentmondás az Elöl-járó beszéddel, illetve Medgyesi prédikációival. Az elemzett beszédek kivétel nélkül az egyszerűbb Tabula II. szerint épülnek fel. Ez az egy táblázat áll összhangban a szerző prédikációs gyakorlatával és a bevezető puritán hangzású megállapításaival.

4.2. A másik két Tabula viszont szinte minden olyan elemet tartalmaz, amit Medgyesi beszédeiben hiába keresünk, és amelyeket a szerző az Elöl-járó beszédben elítél. Röviden csak azokra a jelenségekre utalunk, amelyeket a gyakorlati prédikálással kapcsolatban e tartalmi kivonatban is említettünk.

A Tabula I.-ben a Kezdődésnek igen nagy retorikai műgonddal megszerkesztett lehetőségei szerepelnek. Maga ez az egység a rövidebb változatban, a Tabula III.-ban is megvan. A Tabula I.-ben a Derék Praedicatio fontos része az Igék El-Osztása, a Tabula III.-ban is ott vannak a Részek. Egyik sem egyéb, mint a már idézett Medgyesi-szövegben gúnyolt divisio. Nem hiányoznak az ugyancsak ironikusan említett distinctio és limitatio szerepét betöltő részek sem. Tény, hogy lényegesen nagyobb súlyt kap azoknak a lehetőségeknek a részletezése, amelyek nem feltétlenül szükségesek a "tanítás"-hoz. A már említett részek, a bizonyítások és cáfolási módok rendszere, az illusztrációk, az egyes prédikáció-típusok arányos szerkezete - csupa olyan dolog, amely sokkal inkább a kifinomult ízlésű hallgatóság vagy olvasókörön-ség tetszését hivatott elnyerni.

5.1 Az eddigiek alapján láthatjuk, hogy Medgyesi elméletirői munkássága nem felel meg prédikációs gyakorlatának. A Doce praedicare táblázatai Medgyesi retorikai-esztétikai fogékonyságáról győznek meg. Tudjuk, hogy a mű kompiláció, a szerző maga nevezi meg angol forrásait. Egyik fő mintájáról, Amesiusról /William Ames, 1576-1633/ kortársai azt tartották, hogy inkább a professzori székben mutatkozik meg kiválósága, semmint a szószéken.¹¹ Szükségtelen külön ecsetelni a párhuzamot Medgyesi prédikációelméletének esetével.

5.2. Ha egy elméleti mű szabályai nem kelnek életre az alkotás gyakorlatában, annak nem minden esetben az elvont rendszer fogyatékos-sága az oka. Nem állíthatjuk ezt Medgyesiről sem. Mint párhuzamok is megerősítik, a különféle típusú elméleti minták alkalmazása a közönség színvonalával áll összefüggésben. E helyen nem vághatunk irolomszociológiai vizsgálódások elébe. A puritán prédikációk hallgatóságának műveltség szerinti megoszlásáról magyarországi viszonylatban

nincsenek adataink. Bizonyára nem terel teljesen helytelen irányba, ha az angliai állapotokra vonatkozó művet idézünk.

Keith Thomas nagymennyiségű prédikációskötet és hivatalos egyházi okmány átvizsgálásával nyerte eredményeit.¹² Thomas szerint a prédikációkban és a tiszteletesek magánlevelezésében számtalan panasz található a XVII. századból, melyek a hívek lehetetlen viselkedését kárhoztatják a szent szertartások alatt. A gyülekezet tagjai sokszor helyért lökdösődnek a templomban, zavarják szomszédaikat, köpködnek gúnyos megjegyzéseket tesznek a prédikátorra, vicceket mesélnek, elalszanak a szentbeszéd alatt, sőt, időnként még szellenteni sem áttallanak.

Érthető, hogy ha a prédikátor valamiképpen meg szeretne volna ragadni a templombajáró egyszerűbb embereket, nem művészien kimunkált retorikai bravúrokkal próbálkozott. Nem minden esetben kívánhatjuk meg, hogy ugyanazon szerző esztétikai elvei és praktikus célzattal irt, a körülményekhez alkalmazkodni kénytelen művei tökéletesen megfeleljenek egymásnak. Medgyesi közönségének műveltségi színvonala bizonyára nem engedte meg, hogy a széleskörű hatásra törekvő prédikációkat szerzőjük a művészi szempontból tökéletesnek tartott, kifinomult retorikai szabályok szerint készítse el. Amit a mesterségbeli kérdések iránt fogékonyak bizonyuló Medgyesi elméleti művében kedvére kifejtethetett, azzal a puritanizmus igehirdetőjeként nem érte volna el kívánt célját.

6. Dolgozatunkban igyekeztünk rámutatni Medgyesi prédikációval kapcsolatos tevékenységének egy eddig kellőképpen előtérbe nem helyezett oldalára. A beszédei, előszavai alapján ismert puritán prédikátor képét szerettük volna kiegészíteni az igényes retorikus vonásaival is. Jólehet nem voltak meg a feltételei a Doce praedicare-ban tárgyalt követelményrendszer megvalósulásának, mégsem feledkezhetünk meg a retorikai-esztétikai gondolkodás e XVII. századi dokumentumáról.

Medgyesi közvetlen mintáinak ismerete nélkül nem dönthetjük el, milyen mértékben egyéni teljesítmény a három Tabula összeállítása. Medgyesi önállóságának kérdésénél lényegesebbnek érezzük azt aényt, hogy magyar nyelven, Magyarországon jelent meg egy olyan mű, amely magas igényeknek megfelelő színvonalon tárgyalja a prózaszerkesztés - ezúttal a prédikációírás - szabályait. A fentiek alapján úgy véljük, hogy a Doce nos orare... egyháztörténeti jelentősége mellett irodalomtörténeti szempontból sem érdemtelen.

JEGYZETEK

1. Doce nos orare, quin et praedicare... MEDGYESI Pál által

- Nyomtatott Bártfán, 1650 esztendőben. RMK I. 832.
2. BUSH, Douglas: *English Literature in the Earlier 17th Century*, Oxford, 1959. /1945./ 294. p.
 3. GELEJI KATONA István: *Váltság titka*, Második kötet, előbeszéd Várad, 1647.
 4. *Sok Jajjokban...* MEDGYESI Pál írta, nyomatta S. Patakon, 1658-ban. RMK I. 934.
 5. BUSH, i.m. 297. p.
 6. BUSH, i.m. 297. p.
 7. BORBÁTH Dániel: *Medgyesi Pál homiletikája és Geleji Katona Istvánnal folytatott homiletikai vitája*, Református Szemle, 1961. 282-293. p.
 8. A teljes szövegben említett teoretikusok prédikációelméleti munkáságáról és idézett műveikről tájékoztat a következő szakmunka: ROTH, Dorothea: *Die mittelalterliche Predigt-theorie und Manuale Curatorum des Johann Ulrich Surgant*, Basel und Stuttgart, 1956.
 9. GELEJI KATONA István: *Praeconium evangelicum...* Gyulafehérvár, 1637. RMK II. 521.
 10. Saját beszédeinek szerkezetét Geleji Katona az előző jegyzetben szereplő mű ajánlásában ismerteti.
 11. *Dictionary of National Biography*, I. 355-357. p.
 12. THOMAS, Keith: *Religion and the Decline of Magic, /Studies in popular beliefs in sixteenth- and seventeenth-century England/* London, 1973. /1971/ Penguin University Books, 191. p.